

de mos

Jaargang 21
Mei 2005

ISSN 0169-1473

Een uitgave van het
Nederlands
Interdisciplinair
Demografisch
Instituut

Bulletin
over
Bevolking
en
Samenleving

5

N I D I

inhoud

- 33 **Contact tussen ex-partners na echtscheiding**
37 **Misverstanden over vergrijzing**
39 Demodata

Foto: Wim de Jonge

Contact tussen ex-partners na echtscheiding: “Can we still be friends?”

TAMAR FISCHER, PAUL DE GRAAF EN MATTHIJS KALMIJN

In Nederland worden jaarlijks ruim 30.000 officiële echtscheidingen uitgesproken. Deze echtscheidingen maken weliswaar een einde aan het huwelijk, maar vaak niet aan de relatie tussen de ex-echtgenoten. Uit onderzoek blijkt dat tien jaar na de scheiding nog ongeveer de helft van de exen contact heeft. Ex-partners met en zonder kinderen verschillen in de mate en de aard van dat contact en naarmate de echtscheiding langer geleden heeft plaatsgevonden verandert het contact. Daarnaast spelen onder meer de aard van de ruzies tijdens het huwelijk, nieuwe verbintenissen die na de scheiding worden aangegaan en persoonlijke waarden van de exen een rol.

Systematische kennis over factoren die samenhangen met de mate en de aard van contact tussen ex-partners is nog schaars. Uit gegevens van een omvangrijk Nederlands survey-onderzoek uit 1998 (*Onderzoek Scheiding in Nederland*, zie kader) blijkt dat 55 procent van de mensen die ooit zijn gescheiden van hun eerste huwelijkspartner het afgelopen jaar contact had met deze ex-partner. Deze mensen kunnen een jaar geleden zijn gescheiden maar ook al lang geleden een scheiding hebben meegemaakt.

In tabel 1 is te zien op welke manieren de ex-partners contact hadden. Ex-partners hebben het vaakst contact via de telefoon (40 procent), maar dit soort contact neemt over de jaren wel sterk af: terwijl van de mensen die korter dan twee jaar geleden scheidden 70 procent telefonisch contact had, had van de mensen van wie het huwelijk meer dan tien jaar geleden werd ontbonden nog maar 25 tot 30 procent telefonisch contact. Een type contact dat veel minder afneemt over de tijd is het contact tussen ex-partners op feestjes. Zowel van ex-partners die korter dan twee jaar geleden scheidden als van ex-partners die meer dan tien jaar geleden uit elkaar gingen heeft 20 procent elkaar het afgelopen jaar op een feestje gezien. Van de exen die drie tot tien jaar geleden zijn gescheiden is dit zelfs 25 procent.

Kwaliteit contact

In tabel 2 wordt een overzicht gepresenteerd van de kwaliteit van het contact, waarbij drie categorieën worden onderscheiden: geen contact, vriendschappelijk contact en vijandelijk contact.

Tabel 1. Contacten die ex-partners onderhouden voor drie duurcategorïeën

	0-2 jaar na echtscheiding	3-10 jaar na echtscheiding	> 10 jaar na echtscheiding	totaal duurcategorïeën	significante verschillen
rapportage mannen (N=720)					
% contact op een feestje	19	25	20	22	---
% contact via de telefoon	67	51	29	40	**
% kaart of brief gestuurd	33	23	12	18	**
% bezocht of bezoek gehad	44	30	15	23	**
% samen uitgeweest	9	11	3	7	**
rapportage vrouwen (N=1.071)					
% contact op een feestje	22	24	18	20	*
% contact via de telefoon	74	54	24	39	**
% kaart of brief gestuurd	27	21	10	15	**
% bezocht of bezoek gehad	36	29	13	21	**
% samen uitgeweest	5	8	4	6	*

Tabel 2. Kwaliteit van de relatie tussen ex-partners voor drie duurcategorïeën

	0-2 jaar na echtscheiding	3-10 jaar na echtscheiding	> 10 jaar na echtscheiding	totaal duurcategorïeën	significante verschillen
rapportage mannen (N=720)					
% geen contact	14	32	54	43	**
% vriendschappelijk contact	30	42	36#	38	---
% vijandig contact	56	26	10	20	**
rapportage vrouwen (N=1.071)					
% geen contact	15	32	60	46	**
% vriendschappelijk contact	18	39	29#	32	**
% vijandig contact	67	29	11	21	**

vriendschappelijk contact hoger, dat met vijandig contact lager en dat zonder contact hoger. Het percentage zonder contact neemt in deze groep ook veel sterker toe in de tijd. In deze groep leidt een echtscheiding dus veel vaker tot een definitieve breuk. Ook bij de ex-partners met kinderen zien we dat het percentage dat vijandig contact heeft afneemt met de tijd die sinds de scheiding is verstreken. Bij deze groep neemt echter niet alleen het percentage zonder contact toe maar ook het percentage met vriendschappelijk contact. Het min of meer gedwongen contact dat ouders na een echtscheiding onderhouden heeft dus ook een positieve uitkomst. Na verloop van tijd blijkt 40 procent van de ouders weer op een harmonieuze manier met elkaar om te kunnen gaan. Bij de kinderloze ex-partners bedraagt het aandeel met harmonieus contact 25 procent.

Wie houdt contact?

Er zijn nog meer factoren die invloed hebben op de mate en de aard van het contact tussen ex-partners: bestaande bindingen, aard van de huwelijksconflicten, levensloopgebeurtenissen na de echtscheiding, de rol van waarden over familie, gezin en individu, en de emotionele stabiliteit van mensen.

Bestaande bindingen

De theoretische verwachting is dat hoe meer binding er in een huwelijk is aangegaan, des te meer contact er na de echtscheiding zal blijven bestaan. We zagen dit al in het verschil tussen exen met en zonder kinderen: kinderen zijn een ultieme vorm van een binding die zijn uitwerking heeft op de relatie na de echtscheiding. Het blijkt dat kinderen ook meteen een erg overheersende binding vormen. Wanneer rekening wordt gehouden met de aanwezigheid van kinderen dan hebben andere vormen van bindingen, zoals de duur van het huwelijk, de emotionele afhankelijkheid en de mate waarin echtgenoten tijdens het huwelijk samen sociale activiteiten ondernamen, geen invloed op de aanwezigheid van contact en maar gedeeltelijk op de vraag of het contact vriendschappelijk of vijandig is.

Bij mensen zonder kinderen blijken andere bindingen van groter belang te zijn. Zo hebben exen zonder kinderen maar met een woonhuis vaker vriendschappelijk contact dan kinderloze exen zonder woonhuis. Verder speelt bij exen zonder kinderen de duur van het huwelijk wel een rol. Exen met een huwelijk dat langer duurde hebben vaker vijandig contact na de echtscheiding. Dit effect blijkt echter enkele jaren na de echtscheiding weer te zijn verdwenen.

Aard van de huwelijksconflicten

Het is bekend dat huwelijken waarin veel conflicten voorkomen meer dan huwelijken waarbij dat niet het geval is eindigen in een echtscheiding. De aard van de conflicten die in huwelijken voorkomen loopt nogal uiteen en verwacht wordt dat niet alleen de aanwezigheid maar ook de aard van de conflicten invloed heeft op de relatie na de scheiding.

Huwelijksconflicten kunnen onder meer worden ingedeeld in conflicten met een relationele,

Vlak na de scheiding blijkt er vooral veel vijandig contact te zijn. Ongeveer 60 procent van de mensen die korter dan twee jaar zijn gescheiden had het afgelopen jaar serieuze conflicten met de ex-partner. Dit percentage neemt sterk af over de tijd: van de ex-partners die meer dan tien jaar geleden uit elkaar gingen had het afgelopen jaar nog tien procent een conflict met de ex-partner.

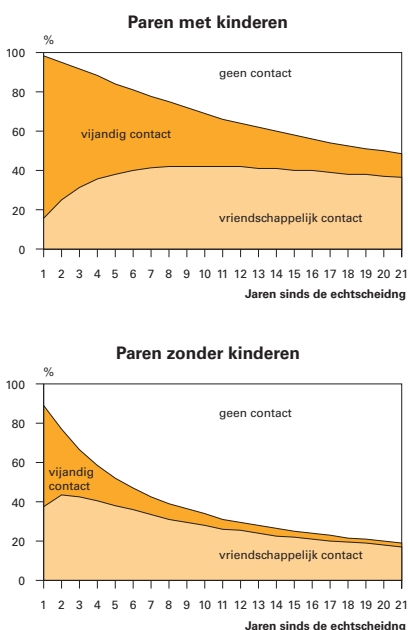
Bij afwezigheid van contact zien we een omgekeerd beeld. In de eerste twee jaar na de scheiding blijkt ongeveer 15 procent van de ex-partners geen contact meer met de ex te hebben, bij mensen die meer dan tien jaar geleden zijn gescheiden loopt dit percentage tegen de 60.

Het percentage ex-partners met vriendschappelijk contact is veel stabiel. Er zijn weliswaar verschillen in relatie tot de tijd die er sinds de echtscheiding is verstreken, maar de verandering is niet lineair: vriendschappelijk contact neem eerst in frequentie toe en daarna weer af. Er is dus sprake van twee ontwikkelingen: naarmate de scheiding langer is geleden, is er steeds minder vaak contact en het soort contact dat overblijft is steeds vriendschappelijker. Uit de cijfers blijkt overigens dat de rapportages door mannen en vrouwen elkaar niet veel ontlopen; er worden geen significante verschillen gevonden.

Kinderen

Kinderen blijken een duidelijk stempel te drukken op de relatie na een echtscheiding, zowel in negatieve als in positieve zin (zie figuur 1). Bij een scheiding waarbij kinderen zijn betrokken blijkt er in de periode kort na de scheiding vooral veel vijandig contact te zijn. Bij kinderloze scheidingen is aanvankelijk het percentage met

Figuur 1. Verdeling van ex-partners naar aard van de relatie

een praktische en een gedragsmatige achtergrond. Relationale conflicten zijn gericht op de relatie tussen de partners en houden bijvoorbeeld in dat partners niet meer goed met elkaar konden praten of dat zij problemen hadden op seksueel gebied. Praktische conflicten gaan bijvoorbeeld over de verdeling van de huishoudelijke taken of verschillen in vrijetijdsbesteding. Gedragsmatige problemen komen voort uit gedragsproblemen bij een van de partners; hier kan worden gedacht aan persoonlijke problemen, alcohol of drugsgebruik, maar ook aan het gebruik van geweld.

Het onderzoek liet zien dat exen met vooral praktische problemen na de echtscheiding aanzienlijk minder zowel vriendschappelijk als vijandig contact hebben. Dit geldt het sterkst voor de eerste jaren na de echtscheiding. Bij exen zonder kinderen is hier sprake van een *clean break*: de scheiding leidt daadwerkelijk tot het einde van de relatie en daardoor is er na de scheiding niet veel ruzie meer. Bij exen die samen kinderen hebben heeft een *clean break* uiteraard wel een wat andere betekenis. Voor de exen zelf is de ruzie misschien voorbij, maar de verantwoordelijkheid die zij voor de kinderen hebben kan niet meer gezamenlijk worden genomen. Van exen met relationele of gedragsmatige conflicten tijdens het huwelijk hebben relatief meer na de scheiding vijandig contact dan van paren zonder zulke conflicten. Met andere woorden, relationele conflicten en probleemgedrag zijn met een scheiding vaak niet voorbij.

Levensloopgebeurtenissen na echtscheiding

Onderzocht is of bepaalde gebeurtenissen in de levensloop effect hebben op de mate en de aard van de contacten tussen ex-partners. Wanneer ex-partners nieuwe verbintenissen aangaan, zoals een relatie met een nieuwe partner of het krijgen van kinderen bij een andere partner dan zal de relatie met de ex-partner naar verwachting minder intensief worden. Dit effect wordt inderdaad gevonden: een nieuwe relatie van een van de exen leidt tot zowel minder vijandig als minder vriendschappelijk contact.

Een andere gebeurtenis is het volwassen en onafhankelijk worden van de kinderen. In dat geval is er geen noodzaak meer voor de ex-partners om contact te onderhouden over hun kinderen. Verwacht wordt dan ook dat het contact minder intensief zal worden. Daarnaast wordt verwacht dat het contact tussen ouders vooral intensief is wanneer de kinderen jong zijn en dat het hebben van oudere minderjarige kinderen al leidt tot minder contact vergeleken met het hebben van jongere minderjarige kinderen. Oudere kinderen maken immers in grotere mate zelfstandig met beide ouders apart afspraken. Het onderzoek wijst uit dat exen van wie het jongste kind boven de 18 is inderdaad aanzienlijk minder zowel vriendschappelijk als vijandig contact hebben. Er is echter niet minder contact wanneer het jongste kind de middelbareschoollleeftijd bereikt.

De moderne echtscheiding, de rol van waarden over familie, gezin en individu

In de jaren zestig en zeventig zijn de heersende waarden over de verhouding tussen individu en

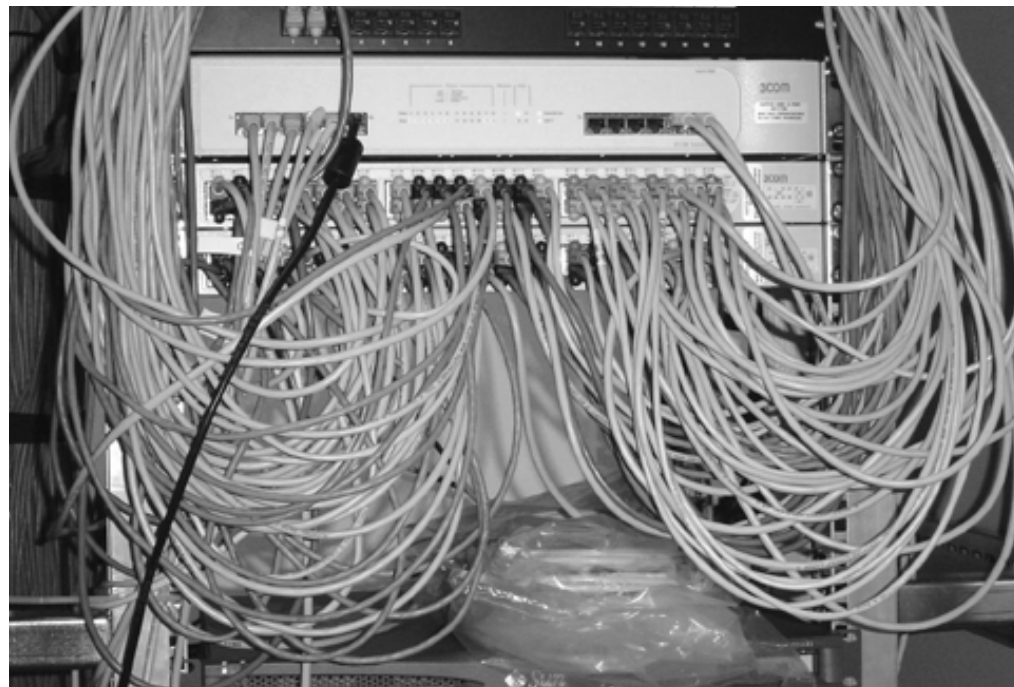
gezin sterk veranderd. Er kwam meer aandacht voor het individu en de individuele ontplooiing van de partners. Deze ontwikkeling leidde tot andere verhoudingen tussen de partners binnen het huwelijk en tot een grotere acceptatie van echtscheiding. Naar aanleiding hiervan verwachtten sommige onderzoekers dat er naast een nieuw soort partnerrelatie ook een nieuw soort echtscheiding zou ontstaan. Bij deze 'nieuwe echtscheiding' zouden partners meer rationeel en minder emotioneel omgaan met hun beslissing om te scheiden om vervolgens na de echtscheiding, zonder wederzijdse gevoelens van wrok, als vrienden verder te gaan. Bij de 'nieuwe echtscheiding' was het dus niet langer nodig om de contacten met de ex volledig te verbreken. De verwachting dat mensen met modernere waarden ook tot 'modernere' echtscheidingen komen is in dit onderzoek voor het eerst empirisch getoetst en bevestigd. Mensen met modernere waarden onderhielden na de scheiding aanzienlijk meer, zowel vriendschappelijk als vijandig, contact met de ex. Zij verliezen dus minder vaak het contact met de ex-partner maar het lukt hen vaak niet om daadwerkelijk een vriendschappelijke relatie op te bouwen met hun ex.

Hoge score op neuroticisme schaal

Onderzocht is of de emotionele stabiliteit van mensen invloed heeft op de relatie die zij na echtscheiding met hun ex onderhouden. Uit eerder onderzoek over de rol van persoonlijkheid voor de kwaliteit van sociale relaties bleek dat emotioneel minder stabiele mensen in het algemeen meer problemen hebben bij het onderhouden van vriendschappelijk contact met anderen. Om die reden zal het voor deze mensen ook moeilijker zijn om de emotionele band met de ex-partner na de scheiding te reguleren. Verwacht wordt dan ook dat mensen die meer kenmerken van neuroticisme vertonen na echtscheiding in ruimere mate veel spanningen en conflicten zullen ervaren. Deze verwachting wordt bevestigd: van mensen die hoger scoren

Het onderzoek 'Scheiding in Nederland' is een grootschalig survey-onderzoek dat in 1998 werd gehouden in het kader van het NWO-aandachtsgebied 'Oorzaken en gevolgen van echtscheiding in Nederland sinds de jaren veertig' dat werd geïnitieerd en geleid door Matthijs Kalmijn en Paul de Graaf. De survey werd gefinancierd door de Universiteit Utrecht en is uitgevoerd door onderzoekers van de Universiteit Utrecht, de Radboud Universiteit Nijmegen, de Vrije Universiteit Amsterdam en het NIDI (Kalmijn en De Graaf, 1998). In het onderzoek zijn 1.791 respondenten geïnterviewd die ooit zijn gescheiden van hun eerste huwelijkspartner. De respondenten gaven in een gestructureerd face-to-face interview informatie over de situatie tijdens hun eerste huwelijk, over de echtscheiding en over de situatie na de scheiding. Van de 1.791 respondenten was 52 procent ooit hertrouwd voordat het interview plaatsvond. Verder had 71 procent samen met de eerste huwelijkspartner kinderen. Naast de 1.791 gescheiden respondenten is ook een controlegroep geïnterviewd van 551 eerstgehuwden die in de analyses voor dit artikel niet zijn meegenomen.

Foto: Harry Bronsema

De aanwezigheid van conflicten na de echtscheiding is gemeten door de respondenten een lijst voor te leggen met mogelijke uitingen van conflict in het gedrag van de ex-partner na de echtscheiding. Respondenten konden per item aangeven of dit na de scheiding ooit was voorgekomen en of dit in het afgelopen jaar nog was voorgekomen. In dit onderzoek is alleen het conflict meegenomen dat in het afgelopen jaar voorkwam. De items in het onderzoek zijn:

- ex-partner heeft nare dingen over respondent tegen anderen gezegd
- ex-partner heeft valse beschuldigingen gedaan over respondent
- ex-partner heeft het verleden zwartgemaakt
- ex-partner heeft ongewenst opgebeld
- ex-partner is ongewenst langsgesproken
- ex-partner heeft respondent sterke verwijten gemaakt
- ex-partner heeft gescholden, flink ruzie gemaakt
- ex-partner heeft bedreigd geweld tegen respondent te gebruiken
- ex-partner heeft bedreigd zichzelf geweld aan te doen
- ex-partner heeft geweld gebruikt
- ex-partner heeft kinderen tegen respondent opgezet
- ex-partner heeft bedreigd het bezoek van de kinderen te belemmeren
- ex-partner is vaak afspraken niet nagekomen
- ex-partner heeft bedreigd alimentatie niet te betalen

Wanneer een respondent voor ten minste een van de items aangaf dat dit in het afgelopen jaar was voorgekomen is de relatie als vijandig getypeerd. Ook is geëxperimenteerd met meer gedetailleerde schalen van problematisch contact waarbij het aantal items waarop problemen voorkwamen in de analyses is meegenomen, maar dat bleek niet tot andere bevindingen te leiden.

Can we still be friends

Todd Rundgren

We can't play this game anymore

But can we still be friends

Things just can't go on like before

But can we still be friends

We had something to learn

Now it's time for the wheel to turn

Grains of sand, one by one

Before you know it, all gone

Let's admit we made a mistake

But can we still be friends

Heartbreak's never easy to take

But can we still be friends

It's a strange, sad affair

Sometimes seems like we just don't care

Don't waste time feeling hurt

We've been through hell together

Can we still get together sometime

You know life will still go on and on and on

We awoke from our dream

Things are not always what they seem

Memories linger on

It's like a sweet, sad old song

Todd Rundgren Lyrics

(<http://www.lyricsfreak.com/t/todd-rundgren/138338.html>)

op een schaal voor neuroticisme hebben er relatief aanzienlijk veel meer een vijandige relatie met de ex. Effect van neuroticisme op de kans dat de exen een vriendschappelijke relatie hebben is echter niet aangetoond.

Samenvatting

Als antwoord op de vraag welke factoren invloed hebben op de aard van de relatie na echtscheiding kunnen vier algemene conclusies worden getrokken.

- Banden opgebouwd tijdens het huwelijk zijn belangrijk voor de voortzetting van het contact na scheiding. Een echtscheiding betekent dus wel het einde van het huwelijk maar niet de verbreking van eerdere banden.
- De aard van de relatie na een echtscheiding blijkt sterk samen te hangen met het soort huwelijksconflicten dat de partners tijdens hun huwelijk hadden. Conflicten over praktische zaken leiden vaker tot een 'clean break' terwijl relationele conflicten en conflicten over individueel gedrag na een echtscheiding vaker voortduren.
- Banden tussen ex-echtgenoten worden verbroken door nieuwe gebeurtenissen in de levensloop. Het vriendschappelijk contact en in sterkere mate het vijandig contact neemt af wanneer een van de exen een nieuwe partner vindt. Ook door het volwassen worden van de kinderen komt er minder contact.
- De mate en de aard van de contacten tussen ex-echtgenoten blijken af te hangen van persoonlijke eigenschappen. Mensen met meer liberale waarden ten aanzien van relaties en het gezin houden meer contact met hun ex. Deze mensen lijken er vaker van uit te gaan dat zij na de scheiding vrienden kunnen blijven. Helaas blijkt deze meer moderne kijk op echtscheiding niet voor iedereen positief uit te pakken, want meer liberale waarden blij-

ken ook samen te hangen met meer vijandig contact na een echtscheiding. Behalve persoonlijke waarden blijken ook bepaalde persoonlijke kenmerken invloed te hebben op de relatie na een scheiding. Mensen die hogere scores op een schaal voor neuroticisme hebben een grotere kans op een vijandige relatie na de scheiding. Dit is een belangrijke conclusie omdat het erop wijst dat voor deze mensen de problemen zich tijdens hun leven opstapelen en dat raakt niet alleen henzelf maar ook hun ex en hun kinderen.

Tot slot

Doordat in dit onderzoek nadrukkelijk naar verschillende soorten relaties van exen is gekeken (geen contact, vriendschappelijk contact, vijandig contact), kon een nauwkeurigere beschrijving worden gegeven van de invloed die persoonlijke en huwelijkskenmerken hebben op de relatie na echtscheiding. De kennis die uit dit onderzoek naar voren komt is daarmee ook van belang voor de toekomstige kansen van kinderen na een ouderlijke echtscheiding. Het maakt duidelijk dat ouders die een vijandige relatie voortzetten na de echtscheiding een selectieve groep vormen. Verschillende factoren waardoor mensen het risico lopen op (voortzetting van) een vijandige relatie na de scheiding zijn al duidelijk tijdens het huwelijk aan te wijzen.

Dit artikel is gebaseerd op een artikel van Fischer, De Graaf en Kalmijn, dat eind 2005 verschijnt in: *Journal of Family Issues*. Een bewerkte tekst van dit artikel is ook verschenen als hoofdstuk in het proefschrift van Tamar Fischer, *Parental divorce, conflict, and resources. The effects on children's behavior problems, socio-economic outcomes, and transitions in the demographic career*, 2004.

LITERATUUR:

- Kalmijn, M. en P.M. de Graaf (1998), *Survey Scheiding in Nederland 1998* (databestand). Universiteit Utrecht: Sociologie/ICS.
- Brinkgreve, C. (1982), On modern relationships, the commandments of the new freedom, *Netherlands Journal of Sociology*, 18, pp. 47-56.
- CBS (1999), Daling aantal echtscheidingen, Persbericht 22 oktober 1999.
- Goldberg, L.R. (1990), An alternative "description of personality": the big-five factor structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(6), pp. 1216-1990.
- Gottman, J.M. (1994), *What predicts divorce? The relationship between marital processes and marital outcomes*. Hillsdale, New Jersey, Hove and London: Lawrence Erlbaum associates, publishers.
- Lesthaeghe, R. en D.J. van de Kaa (1986), Twee demografische transitie? *Mens en Maatschappij* Boekaflevering, 61, pp. 9-24.

Dr. T. Fischer, NIDI, **dr. P. de Graaf**, Radboud Universiteit Nijmegen en **prof. dr. M. Kalmijn**, Universiteit van Tilburg

Misverstanden over vergrijzing

GIJS BEETS ENTINEKE FOKKEMA

Wensenpakket van velen niet te realiseren

Demografische ontwikkelingen kennen een zekere logica: zo kan sterfte pas plaatsvinden nadat iemand (levend) is geboren, echtscheiding pas nadat een huwelijk is gesloten, en als een vrouw een tweede kind krijgt, is zij ooit al eens maar niet meer dan eens moeder geworden. Dit zijn voorbeelden van logica op het individuele (micro)niveau en iedereen kan die gemakkelijk volgen. Op macroniveau is de logica soms wat lastiger te doorgronden. Zo wordt het vergrijzingsproces vaak onvoldoende begrepen waardoor oplossingen worden aangedragen die geen of zelfs een averechts effect hebben. Mensen die een verdere vergrijzing willen tegengaan door te pleiten voor meer kinderen en/of immigranten én tevens de voorkeur geven aan een minder vol Nederland zijn zich er vaak niet van bewust dat beide wensen niet samen in vervulling kunnen gaan.

In Nederland is momenteel 14 procent van de bevolking 65 jaar of ouder. In 1900 was dat nog vijf procent. Aanvankelijk steeg dat percentage nauwelijks, maar sinds 1930 voltrekt het vergrijzingsproces zich steeds sneller (zie figuur 1). De vergrijzing van onze samenleving wordt vaak als een probleem ervaren. Het ouder worden van de bevolking wordt geassocieerd met fysieke achteruitgang en dood, zaken die we eigenlijk niet willen en waar we alleen maar heel veel last van menen te hebben. De vergrijzing kost bovendien handenvol geld, steeds meer zelfs, en wie moet dat betalen? Veel mensen vinden een groene samenleving een stuk aantrekkelijker.

Vaak worden oplossingen aangereikt om een verdere vergrijzing, en vooral de kosten daarvan, tegen te gaan, zonder dat het vergrijzingsproces precies wordt begrepen en de gevolgen van de aangereikte oplossingen worden overzien. Daarom hier aandacht voor enkele vaak gehoorde misverstanden rond vergrijzing.

Misverstand: vergrijzing en ontgroening zijn synoniem

Vergrijzing staat voor een stijging van het aantal personen in de hogere leeftijdsgroepen (65-plussers) ten opzichte van de totale bevolking: de gemiddelde leeftijd van de bevolking stijgt, de bevolking vergriest. Dat kan theoretisch bijvoorbeeld komen doordat:

- het aantal 0-19-jarigen afneemt door een dalende vruchtbaarheid,
- het aantal 65-plussers toeneemt door een stijgende levensverwachting,
- een grote groep 65 jaar wordt (de babyboomers bijvoorbeeld),
- het aantal 20-64-jarigen, de potentiële beroepsbevolking, daalt, door emigratie bijvoorbeeld, of door een ziekte als HIV/AIDS die veel slachtoffers in juist de middengroepen eist.

In Nederland zijn het vooral de babyboomers en de dalende vruchtbaarheid vanaf het eind van de jaren zestig van de vorige eeuw die de huidige vergrijzingsgolf veroorzaken.

Ontgroening staat voor een daling van het aantal personen in de lagere leeftijdsgroepen (0-19-jarigen) ten opzichte van de totale bevolking: de

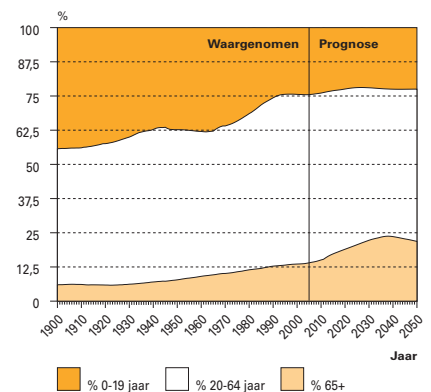
Foto: Marcel Minnée

gemiddelde leeftijd van de bevolking stijgt ook nu, de bevolking ontgroent. Ontgroening kan worden veroorzaakt door veranderingen in dezelfde demografische grootheden.

Vergrijzing en ontgroening hebben dus meestal hetzelfde effect maar zijn niet synoniem. Zij kunnen zelfs elkaars oorzaak en/of gevolg zijn: wanneer de bevolking ontgroent en de potentiële beroepsbevolking blijft gelijk van omvang, dan treedt vergrijzing op. Andersom kan ontgroening worden veroorzaakt door vergrijzing. De ontwikkeling van zowel de vergrijzing als de ontgroening is derhalve mede afhankelijk van de ontwikkeling in andere leeftijdsgroepen.

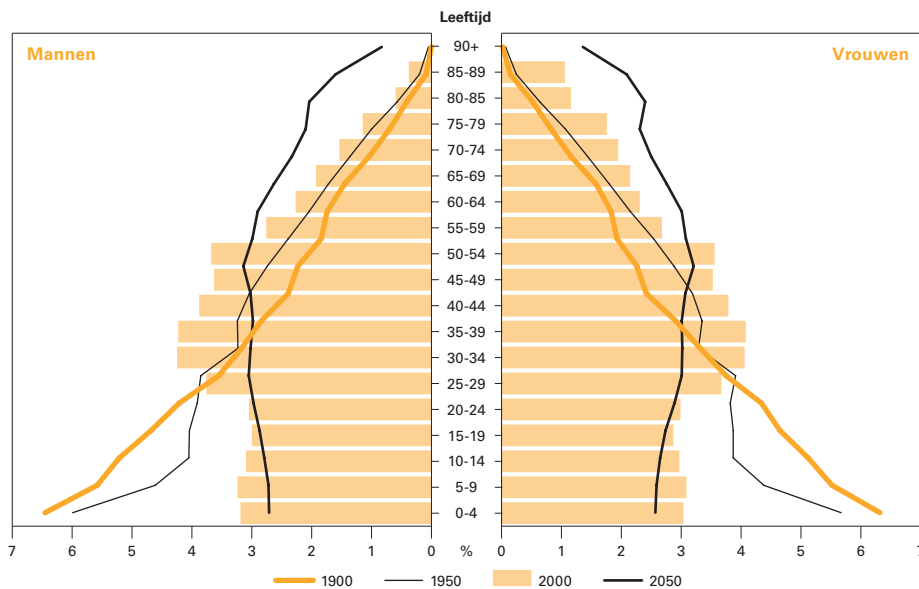
De twee verschijnselen treden vaak tegelijkertijd op, maar dit hoeft niet het geval te zijn. Treedt vergrijzing op en neemt tegelijkertijd de groep 20-64-jarigen in omvang af dan hoeft geen ontgroening op te treden. Sinds 1900 stijgt het percentage 65-plussers. Het percentage 0-19-jarigen laat een voortdurende daling zien, behalve echter in de periode na de Tweede Wereldoorlog (de naoorlogse babyboom): Nederland was van 1946 tot 1962 aan het vergrijzen (van 7,4 naar 9,3 procent) én aan het vergroenen (van 36,9 naar 38,1 procent). Ook vanaf 1998 is er sprake van een lichte vergroe-

Figuur 1. Ontgroening en vergrijzing in Nederland, 1900-2050 (%)

Bron: CBS.

Figuur 2. Leeftijdsopbouw Nederlandse bevolking naar geslacht, 1900, 1950, 2000, 2050

HET MOAB-ONDERZOEK

Sinds 1983 doet het NIDI periodiek onderzoek naar de meningen van de Nederlandse bevolking ten aanzien van het huidige beleid gericht op het combineren van werk en ouderschap en naar opvattingen die leven over eventuele nieuwe door de overheid te treffen maatregelen. Daarnaast wordt informatie ingewonnen over de publieke opinie jegens jongeren en ouderen, het krijgen van kinderen en de aanwezigheid van buitenlanders in Nederland.

In dit artikel werd gebruik gemaakt van gegevens uit het meest recente onderzoek naar 'Meningen en Opvattingen over Aspecten van het Bevolkingsvraagstuk' (MOAB), uitgevoerd in juni 2002. Bijna 2.000 mensen van 16 jaar of ouder hebben aan dit onderzoek meegedaan, een respons van 68 procent. De uitkomsten werden herwogen naar geslacht, leeftijd, burgerlijke staat, opleiding en regio. Daarmee is de groep ondervraagden gestandaardiseerd op de verdeling binnen de Nederlandse bevolking. Aangenomen mag worden dat de steekproef een voldoende betrouwbare afspiegeling vormt van de opvattingen onder de bevolking van Nederland. De hier gepresenteerde resultaten beperken zich tot de 936 respondenten die de daling van het aandeel jongeren in de bevolking gedurende de laatste 20 jaar een (zeer) slechte ontwikkeling vinden.

ning (van 24,3 naar 24,5 procent in 2004) terwijl de vergrijzing gewoon doorgaat. Navent daalde in die periodes het aandeel van de bevolking van 20-64 jaar in de totale bevolking.

Vergrijzing en ontgroening hebben ten slotte een verschillende lading: bij vergrijzing denken we aan de problematiek rond de groei van het aantal ouderen voor bijvoorbeeld de gezondheidszorg en de huisvesting, ontgroening wordt geassocieerd met bijvoorbeeld kleinere aantallen zuigelingen en daardoor afnemende zuigelingenzorg, en minder schoolleerlingen.

Treden vergrijzing en ontgroening samen op dan spreken we van veroudering, maar alleen wanneer ook de gemiddelde (of mediane) leeftijd van een bevolking stijgt. De gemiddelde leeftijd van een bevolking wordt berekend door de leeftijd van alle tot die bevolking behorende personen op te tellen en te delen door het aantal personen. De mediane leeftijd is de leeftijd waarbij de ene helft van de bevolking ouder is en de andere helft jonger.

Kort samengevat, door de bank genomen wisselen vergrijzing en vergroening elkaar af maar zij kunnen tijdelijk ook tegelijk optreden.

Misverstand: vergrijzing is een recent fenomeen en wordt een steeds groter probleem

Dat vergrijzing geen recent fenomeen is bleek al uit figuur 1. Het proces is al meer dan 100 jaar aan de gang en manifesteert zich steeds sterker. Figuur 2 brengt duidelijk in beeld hoe onze bevolking meer en meer verouderd. Vooral de terugval van het kindertal in de jaren zeventig versnelde het vergrijzingsproces. Vanaf 2010, wanneer de naoorlogse geboortegolf 65 jaar wordt, zal het percentage 65-plussers extra gaan toenemen. Dat is echter tijdelijk. De babyboomers hebben immers niet het eeuwige leven. Na deze 'vergrijzingsgolf' zal het percentage 65-plussers weer iets gaan dalen en ligt enige vergroening in het verschiet. Volgens de bevolkingsprognoses die het CBS onlangs publiceerde komt de vergrijzing rond 2038 met 23,8 procent 65-plussers tot een hoogtepunt en wordt rond 2050 een percentage van circa 22 verwacht.

Bekijken we het hele traject van 1900 tot 2050 dat moeten we constateren dat we het grootste deel van de vergrijzingsgolf al achter de rug hebben. In termen van tijd praten we natuurlijk wel over een ander verloop. De groei van vijf naar 14 procent, bijna een verdrievoudiging, vond plaats in ruim een eeuw tijd (dat is dus gemiddeld 0,1 procentpunt per jaar erbij), die van 14 naar 24 procent, nog geen verdubbeling, zal in minder dan een halve eeuw verlopen (gemiddeld 0,2 procentpunten per jaar erbij). Bovendien praten we over volstrekt andere absolute aantallen personen.

Of de aanstaande versnelling van de vergrijzing een probleem is, blijft hier in het midden. Het is in ieder geval een uitdaging, die we overigens zelf hebben gecreëerd. De gedaalde kindertallen en de gestegen levensverwachting zijn niet zomaar uit de lucht komen vallen. Aan de gestegen levensverwachting hebben we jarenlang gewerkt (waaronder terugdringen van de zuigelingensterfte en van ziekten die voorheen tot vroegtijdige sterfte leidden, betere kwaliteit van hygiëne en voedsel). De vruchtbaarheid daalde in de jaren zeventig doordat men kleinere gezinnen wenste en door uitstelgedrag, dat mogelijk werd gemaakt door steeds effectievere anti-conceptie.

Misverstand: vergrijzing ontstaat vooral door een stijgende levensverwachting

Uit demografische statistieken valt af te leiden dat vooral een dalende vruchtbaarheid een sterk effect heeft op de in gang gezette vergrijzing, veel meer dan een stijgende levensverwachting. Ook in Nederland is dat zo. De donkere lijn in figuur 3, de leeftijdsopbouw waar de 'grijsheid' van de bevolking van afhangt, is een vrij getrouwe afspiegeling van de geboorteeniveaus (de lichte lijn). Door de figuur een kwartslag te draaien, is trouwens de 'piramide' te zien.

Sterfte 'schaaft' over het algemeen slechts in beperkte mate aan de geboortecurve, zeker tot de leeftijd van 60 jaar. Daarna gaat de curve van de overlevers wat sneller naar beneden, maar blijven de 'grillen' van de oorspronkelijke geboortecurve nog lang zichtbaar.

Ook migratie heeft maar een bescheiden effect. Het aantal personen uit een bepaald kalenderjaar kan zelfs hoger worden dan er ooit kinderen in dat specifieke jaar zijn geboren (figuur 3). Dit geldt bijvoorbeeld voor 1965 en komt doordat het aantal immigranten geboren in dat jaar groter is dan het aantal personen uit dat geboortear dat is overleden of geëmigreerd. De vorm van de leeftijdsopbouw verandert hierdoor echter niet fundamenteel en dat bepaalt de vergrijzingintensiteit.

De aanstaande versnelling van het vergrijzingsproces in Nederland wordt vooral veroorzaakt door een combinatie van de opvallend grote naoorlogse geboortegolf die de 65-jarige leeftijd bereikt en de situatie binnen de daaropvolgende leeftijdsgroepen die kleiner van omvang zijn als gevolg van het zeer sterk gedaalde kindertal in de jaren zeventig. Veel meer door vruchtbaarheid dus dan door sterfte. In figuur 3 zijn deze effecten duidelijk waarneembaar.

Misverstand: vergrijzing is gemakkelijk oplosbaar

Er zijn drie mogelijkheden om vergrijzing tegen te gaan: zorgen dat de levensverwachting gaat dalen, dat het gemiddeld kindertal per vrouw gaat stijgen en/of dat de immigratie van jongeren dan wel de emigratie van ouderen wordt bevorderd.

Sterfte

Beleid gericht op een *dalende levensverwachting* is natuurlijk alleen al op ethische gronden onbespreekbaar. De mensheid streeft juist een steeds langere levensduur na, die zoveel mogelijk in goede gezondheid wordt doorgebracht, en de vergrijzing drukt mede uit hoe succesvol we in dat opzicht de afgelopen eeuw hebben geopereerd. Blijven er dus nog twee opties over.

Vruchtbaarheid

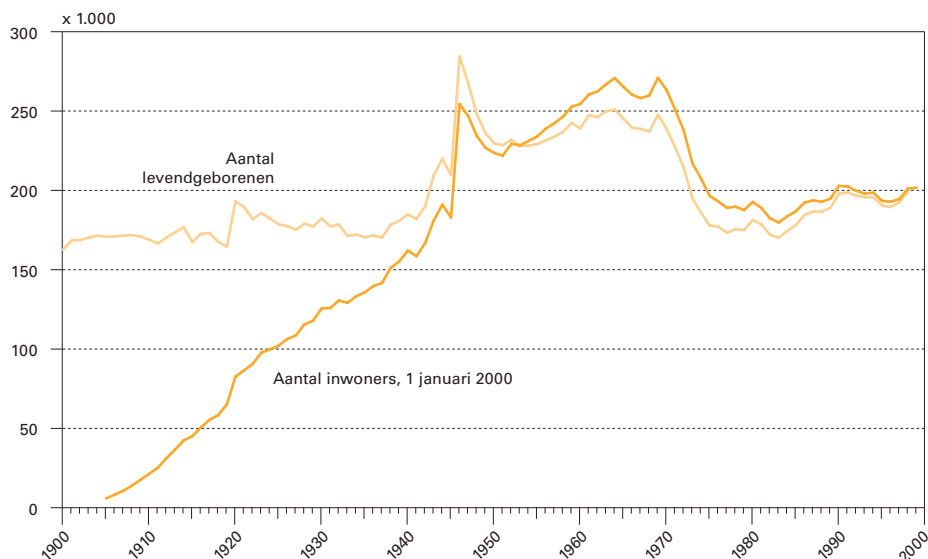
Allereerst de stijging van het *gemiddeld kindertal*. Meest voor de hand liggende optie is een kindertal dat op of boven het vervangingsniveau ligt. Dat betekent dat het kindertal per vrouw zou moeten stijgen van rond 1,7 nu naar ten minste 2,1. In een bevolking zonder migratie zal op termijn vergroening optreden indien het gemiddeld kindertal per vrouw boven het vervangingsniveau ligt en de levensverwachting constant is. Daalt de levensverwachting, dan treedt er nog meer vergroening op. Stijgt de levensverwachting, dan hangt de vergroening af van het verschil tussen het geldende kindertal en het vervangingsniveau. Voor vergrijzing geldt de omgekeerde redenering.

Het is zeer onwaarschijnlijk dat er in Nederland op korte termijn grotere gezinnen zullen worden gesticht of dat vrouwen op jongere leeftijd kinderen zullen krijgen. Integendeel: uit onderzoek blijkt dat de bevolking juist lage kindertallen wenst. In een land met goede anticonceptie is het in zo'n geval uiterst lastig om hoge kindertallen te realiseren. Specifiek beleid gericht op de beïnvloeding van vruchtbaarheidsgedrag is schaars en over het algemeen weinig succesvol. Kindvriendelijk beleid kan mensen er misschien toe brengen om op iets jongere leeftijd kinderen te krijgen maar leidt er waarschijnlijk niet toe dat mensen uiteindelijk ook meer kinderen zullen hebben.

Migratie

Sommigen denken dat de vergrijzing gemakkelijk kan worden tegengegaan door *immigratie* te stimuleren. Immigratie heeft echter veel minder effect dan verhoging van de vruchtbaarheid. Immigranten zijn immers meestal veel ouder dan pasgeboren kinderen en zullen, als ze in Nederland blijven wonen, zelf al snel hun steentje gaan bijdragen aan het vergrijzingsproces. Weliswaar krijgen migranten meer kinderen dan autochtonen, maar dit geldt vooral voor de eerste generatie migranten. Met een specifiek toelatingsbeleid (bijvoorbeeld tijdelijke werkvergunningen voor jongeren) is het inderdaad mogelijk om in te grijpen mits dat niet ten koste gaat van mensenrechten. Daarbij moet dan wel worden bedacht dat het wegtrekken van jonge

Figuur 3. Aantal inwoners op 1 januari 2000 naar geboortjaar en aantal levendgeborenen per kalenderjaar in de 20ste eeuw, Nederland (absolute aantallen)

ren uit de landen van herkomst het vergrijzingsproces aldaar zal versnellen.

Misverstand: vergroening heeft geen gevolgen voor de bevolkingsomvang

Als we de bevolking van Nederland niet verder willen laten verouderen dan momenteel het geval is dan kan dat theoretisch via immigratie maar we praten dan al gauw over circa 300.000 immigranten extra per jaar. Het laat zich raden welke effecten een dergelijk ruimhartig immigratiebeleid op termijn heeft voor het inwonertal: de vergrijzing kan worden tegengegaan mits we accepteren dat Nederland rond 2050 circa 39 miljoen inwoners heeft. Weinig kans dat we daarvoor de handen op elkaar krijgen. In de afgelopen 50 jaar heeft de migratie naar Nederland overigens maar een zeer beperkt dempend effect gehad op de vergrijzing.

Eenzoged heeft een herstel van het kindertal tot het vervangingsniveau gevolgen voor het inwonertal. Zou Nederland de komende decennia geen nettomigratie kennen en zou het kindertal vanaf 2025 op vervangingsniveau komen dan bedraagt het inwonertal rond 2050 ruim 18 miljoen. Nederland is dan wel iets grijzer dan nu, maar minder dan het CBS in de laatste bevolkingsprognose verwacht. Bij een migratieoverschot naast de hogere vruchtbaarheid komt het inwonertal uiteraard hoger uit.

Kortom, vergroening leidt tot meer inwoners; een minder vol Nederland heeft juist baat bij vergrijzing.

Wens en werkelijkheid: dilemma's rond vergrijzing

Om vergrijzing tegen te gaan worden er soms oplossingen aangedragen die geen of zelfs een averechts effect hebben. Iemand die pleit voor meer kinderen en/of immigranten én tevens de voorkeur geeft aan een minder vol Nederland is zich er vaak niet van bewust dat beide wensen niet samen in vervulling kunnen gaan. Het NIDI beschikt over cijfers waaruit blijkt dat er nogal wat mensen wat dat betreft voor een persoonlijk dilemma staan.

In het NIDI-surveyonderzoek Mening en

demodata

In 2004 eindigden 5.000 huwelijken in een flitscheiding. In 2001, 2002 en 2003 waren dat er respectievelijk tegen de 1.000, 4.100 en 4.800. Bij een flitscheiding wordt een huwelijk omgezet in een geregistreerd partnerschap zonder tussenkomst van de rechter. De flitscheiding is een snelle procedure. Ongeveer 60 procent is binnen een maand geregeld, 75 procent na drie maanden en 90 procent na een jaar. De mogelijkheid tot flitscheiding bestaat vanaf 1 april 2001. Het totaal aantal echtscheidingen daalde van 37.000 in 2001 tot 32.000 in 2004. Door de groei van het aantal flitscheidingen bleef het totaal aantal huwelijken dat is ontbonden de afgelopen jaren ongeveer gelijk. De flitscheiding is dus een serieus alternatief voor de formele echtscheiding (CBS).

Overal ter wereld wordt de bevolking gemiddeld ouder. In diverse Europese landen maken de 65-plussers al bijna een vijfde van de bevolking uit en hun aandeel groeit. Veel geïndustrialiseerde landen tellen meer grootouders dan kleinkinderen. Van de grotere landen staat Italië bovenaan met bijna 20 procent 65-plussers, op de voet gevolgd door Japan, Griekenland en Duitsland. Niet alleen de rijke landen maar ook de minder ontwikkelde landen vergrijzen. In samenlevingen met geen of een slecht ontwikkeld sociaal zekerheidssysteem betekent die ontwikkeling nieuwe sociale problemen. In uiteenlopende landen als Maleisië en Columbia wordt tussen 2000 en 2030 een verdrievoudiging van het aandeel 65-plussers verwacht. China zal in 2050 naar verwachting 349 miljoen ouderen tellen, meer dan de huidige bevolkingsomvang van de VS. Rond 2050 zullen 1,2 miljard van de in totaal bijna 1,5 miljard 65-plussers in de Derde Wereld leven (Population Reference Bureau).

Opvattingen over Aspecten van het Bevolkingsvraagstuk (MOAB), zie kader, is gevraagd naar de mening van mensen over onder andere:

- het gegeven dat het aandeel jongeren onder de 20 jaar in de periode 1980-2001 sterk is gedaald (van 32 jongeren op iedere 100 inwoners naar 24);
- de gewenste richting van het totale inwonertal;
- het huidige aantal buitenlanders; en
- het aantal kinderen dat een vrouw minimaal in haar leven zou moeten krijgen.

De aandacht wordt hier gericht op dat deel van de respondenten in dit onderzoek dat de daling van het aandeel jongeren een (zeer) slechte ontwikkeling vindt. Dit betreft 53,3 procent van alle respondenten. Zij zouden, om een verdere daling van het aandeel jongeren tegen te gaan, pleitbezorgers moeten zijn voor méér kinderen en/of migranten erbij dan nu het geval is en zij zouden een groei van de bevolkingsomvang niet moeten schuwen.

De tabel laat zien dat verreweg de meesten niet aan dit profiel voldoen. Slechts 11,5 procent geeft de voorkeur aan een voller Nederland, 63,6 procent ziet graag dat het aantal inwoners op het huidige niveau blijft en 24,8 procent zou graag een 'groener Nederland' gecombineerd willen zien met een 'minder vol Nederland', wat eenvoudigweg niet mogelijk is.

Uit de tabel blijkt verder dat het aantrekken van extra migranten een weinig populaire maatregel is om op korte termijn een verdere vergrijzing tegen te gaan. Verreweg de meeste mensen die de recente daling van het aandeel jongeren een (zeer) slechte ontwikkeling vinden, bestempelen het huidige aantal buitenlanders al als te veel; vrijwel niemand binnen deze groep wenst méér migranten. Ervan uitgaande dat niemand de voorkeur uitspreekt voor een verlaging van de gemiddelde levensverwachting, zou de oplossing voor vergroening dus moeten liggen in het verhogen van het aantal kinderen per vrouw. Maar ook daarvan blijken de meesten geen voorstander te zijn: 46 procent vindt het krijgen van kinderen een privé-aangelegenheid, 23 procent geeft een gewenst minimum aantal kinderen op dat onder het vervangingsniveau ligt (< 2 kinderen) en 31,4 procent is van mening dat vrouwen minimaal twee of meer kinderen moeten krijgen.

Nog geen kwart maakt derhalve een demografisch logische combinatie van de vier onderwerpen. Alle anderen staan voor een dilemma. Onder hen is een groep (13,6 procent van het totaal) die vindt dat én de daling van het aandeel jongeren een (zeer) slechte zaak is, én het inwonertal moet afnemen, én er teveel buitenlanders zijn én het kindertal niet boven het vervangingsniveau moet uitkomen. Veel van hen zijn jong (15-24 jaar) of wat ouder (65+) en gemiddeld lager opgeleid. Deze groep bestaat uit nagenoeg evenveel mannen als vrouwen.

Tot slot

De vergrijzing is geruime tijd geleden in gang gezet en een verdere vergrijzing is zonder draconische maatregelen onontkoombaar. Rond 2010 wordt een versnelling van de vergrijzing verwacht wanneer de eerste babyboomers met pensioen gaan. Het toppunt van de vergrijzing komt pas rond 2038 in zicht. De daling van het percentage ouderen die daarop volgt, is echter minder sterk dan de stijging daarvoor.

Het huidige aandeel ouderen is, vooral in vergelijking met andere Europese landen, betrekkelijk laag: het is eerder dat Nederland pal na de Tweede Wereldoorlog met een extreem jonge bevolking te maken kreeg dan thans met extreem veel ouderen. Zetten we onze huidige en toekomstige vergrijzing af tegen de ontwikkelingen in andere Europese landen dan blijkt Europa weliswaar het meest vergrijsde werelddeel op aarde maar binnen Europa zijn de verschillen aanzienlijk. Momenteel is Nederland na Ierland het minst vergrijsde land binnen de EU-15. Binnen dezelfde groep landen zal ons land rond 2050 naar verwachting zijn opgeschoven naar plaats 11. Om de vergrijzing (geheel of gedeeltelijk) tegen te gaan, zou een pronatalistisch en/of een ruimhartig migratiebeleid nodig zijn. Beide typen van maatregelen leiden onherroepelijk tot een verdere groei van de bevolking. Mensen die Nederland te oud én te vol vinden, staan dus voor een dilemma. Het MOAB-onderzoek maakt duidelijk dat een substantieel deel van onze bevolking met een combinatie van demografische wensen rondloopt die niet logisch is. Een basiscursus demografie kan wellicht voor hen geen kwaad.

DEMOS verschijnt 10 x per jaar en beoogt de kennis en meningsvorming over bevolkingsvraagstukken te bevorderen. Inlichtingen over toezending van kopij kunnen worden ingewonnen bij de redactie

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen met bronvermelding is toegestaan. Toezending van bewijs-exemplaren wordt op prijs gesteld.

Het NIDI is een instituut van de KNAW dat zich bezighoudt met onderzoek naar ontwikkelingen in de omvang en samenstelling van de bevolking

colofon

Demos	is een uitgave van het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI).
Redactie	Harry Bronsema, eindredacteur dr. Harry van Dalen dr. Tamar Fischer dr. Ernst Spaan
Adres	NIDI/DEMOS Postbus 11650 2502 AR 's-Gravenhage
Telefoon	(070) 356 52 00
E-mail	demos@nidi.nl
Internet	http://www.nidi.nl/public/demos/
Abonnementen	gratis
Basisontwerp	Harmine Louwé
Druk	Drukkerij Repko, Voorburg

LITERATUUR

- Huisman, Corina en Liesbeth Heering (2001), Rekenexercitie wijst uit: Halve eeuw migratie had zeer geringe invloed op vergrijzingsproces. *DEMOS*, 17, juli / augustus 2001, pp. 57-60.
- Imhoff, Evert van en Nico van Nimwegen (2000), Migratie GEEN remedie tegen vergrijzing. *DEMOS*, 16, februari 2000, pp. 9-10.

Drs. G.C.N. Beets en **dr. C.M. Fokkema**, NIDI

Mening over gewenste richting bevolkingsomvang, aantal buitenlanders en minimum kindertal onder personen die de recente daling van het aandeel jongeren een (zeer) slechte zaak vinden (gewogen %)

	Gewenste richting aantal inwoners in Nederland in de toekomst									Totaal
	Afname			Gelijk			Toename			
	Mening aantal buitenlanders in Nederland			Mening aantal buitenlanders in Nederland			Mening aantal buitenlanders in Nederland			
	Te veel	Noch te veel, noch te weinig	Te weinig	Te veel	Noch te veel, noch te weinig	Te weinig	Te veel	Noch te veel, noch te weinig	Te weinig	
Minimum aantal kinderen per vrouw t.o.v. vervangingsniveau										
< vervangingsniveau	6,2	1,5	0,0	7,3	5,1	0,1	1,0	1,5	0,0	22,6
maakt niet uit	7,4	2,7	0,0	15,8	15,6	0,0	1,4	2,9	0,2	46,0
≥ vervangingsniveau	6,4	0,6	0,0	13,6	6,1	0,1	1,8	2,5	0,2	31,4
Totaal	19,9	4,9	0,0	36,7	26,7	0,2	4,2	6,9	0,4	100,0